

Xorazm Adabiy Muhitiga Oid Asarlarning Elektron Lug‘atini Tuzish Na‘munasi Avaz O‘tar Ijodi Misolida

Sa‘dullayeva Bonu Xamidbek qizi

Magistr, Urganch davlat universiteti

Abstract: Zamonaviy davrda milliy ma‘naviy merosimizning yirik namunalaridan biri bo‘lgan Avaz O‘tar asarlarini o‘rganish o‘zining ilmiy asoslariga ega. Lirik namunalardan biri bo‘lgan Avaz O‘tar asarlarini o‘rganish, uning asarlari dialektik lug‘atini yaratish ehtiyojini keltirib chiqaradi. Ushbu maqolada bu masalani ilmiy tahlil qilish va ular bo‘yicha yangicha ko‘rinishdagi sxemalar tayyorlash mumkinligi ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlari: Avaz O‘tar asarlari tahlili, Avaz O‘tar asarlari lug‘ati, lug‘at sxemalari, model, Avaz O‘tar asarlar modeli, milliy korpus.

Bugungi kunda tilimizga boshqa chet tillaridan so‘zlar kirib kelishi jadallashgan va bu zamonaviy axborot texnologiyalari bilan bog‘liqligini esa hech kim inkor eta olmaydi. So‘zlarni o‘zlashtirish har qanday tilning so‘z boyligini rivojlantirish va kengaytirishning hal qiluvchi omilidir. Shu bilan birga lug‘at boyligimizni rivojlantirishda ichki qatlamga kiruvchi adabiyot namunalariga ham murojaat qilamiz. Biroq shuni tan olish kerakki, til jamiyatdagi o‘zgarishlar bilan birga rivojlanadi. Shu sababli, lug‘at yaratish jarayonlarini takomillashtirish, lug‘at omborini boyitish va zamonaviy tildan foydalanishga mos keladigan davriy yangilanishlar dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Til modeli deb ham ataladigan lingvistik model inson tilini tushunish va yaratish uchun mo‘ljallangan sun‘iy intellektga asoslangan tizimdir. Bu tabiiy tilni qayta ishlash va sun‘iy intellekt dasturlarida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Lingvistik modelning asosiy maqsadi ma‘lum bir tilda so‘z ketma-ketligining ehtimolini bashorat qilishdir [2:24].

Elektron lug‘at, shuningdek, raqamli lug‘at sifatida ham tanilgan, so‘z ma‘nolari, tarjimalari, imlolari va til bilan bog‘liq boshqa tafsilotlarga tezkor kirishni ta‘minlash uchun mo‘ljallangan ko‘chma elektron qurilma yoki dasturiy ta‘minotdir [1:56]. U qo‘shimcha funksiyalarni taqdim etish bilan birga an‘anaviy qog‘oz lug‘atlarning zamonaviy o‘rnini bosuvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur sohaning rivojlanishi natijasida turli nomlarda elektron lug‘atlar yaratilmoqda. Eng mashhur elektron lug‘atlar sirasiga CONTEXT, ABBY LINGVO, MULTITRAN, POLYGLOSSUM, MULTILEKS kabilar kiradi.

Avaz O‘tar asarlari elektron lug‘atini yaratishda ma‘lumotlar modeli loyihalashning birinchi bosqichida so‘zlarning joylashuvi va ularning ifodalanishi katta rol o‘ynaydi.

Modelni lingvistik asoslash uchun “Gulruhlar aro...” deb boshlanuvchi ruboiysidan foydalanamiz.

Gulruhlar aro mehr-u vafo nodiru shoz,

Juz mehnatu ozor-u jafu nodiru shoz.

Vasl ayshini ayyomini der ahli xirad,

Andoqki gul umriga baqo nodir-u shoz [5:314].

So‘zlarni tahlil qilishda modellaridan foydalanish Avaz O‘tar asarlari lug‘atini yaratishning asosiy bosqichi hisoblanadi.

Baytlarni tahlil qilish modellari:

Baytlar tarkibidagi soʻzlarni tahlil qilish.

Tinish belgilarini tahlil qilish.

Baytlar tarkibidagi soʻzlarni boʻlaklab olish modellari.

Soʻzlarni izohlarga moslashtirish.

Baytlar tarkibidagi soʻzlarni umumiy maʼnosini izohlash.

Baytlar tarkibidagi soʻzlarni nutqiy koʻrinishga aylantirish.

1. *Bayt tarkibidagi soʻzlarni tahlil qilish.*

Baytlar tarkibiga nazar soladigan boʻlsak soʻzlar va belgilar quydagicha asoslanadi. Baytlardagi belgilar oʻz navbatida asosiy va ikkilamchi belgilar maʼnolarini oʻzida jamlaydi.

Gulruhlar, aro..., mehr, vafo nodiru, shoz, juz, mehnatu, ozoru, jafo, nodiru, shoz, vasl, ayshini, ayyomini, der, ahli, xirad, andoqki, gul, umriga, baqo, nodir, shoz kabi baytlarda qoʻllanilgan soʻzlarning barchasi asosiy belgilar tarkibini shakllantiradi.

Kompyuter dasturlashda kalit soʻzlar odatda vergul bilan ajratiladi (lingvistik nuqtayi nazardan boʻsh joy ekvivalenti) va dasturiy taʼminotning maʼlumotlar modelida belgilar sifatida saqlanadi, har bir belgi oʻziga xos semantik ahamiyatga ega. Keyinchalik bu mazmunli belgilar ilmiy asoslangan tushuntirishlar bilan bogʻlanadi.

2. *Tinish belgilarini tahlil qilish.* Elektron lugʻat modelini yaratish jarayonida tinish belgilarini tekshirish va ularning umumiy mazmunini ajratib olish kerak edi. Tokenni tahlil qilish bosqichida har bir token tahlil qilinadi va keyinchalik maʼlumotlar modelida qayd etiladi. Tokenizatsiya har qanday matn tahlili uchun bajariladigan dastlabki ishlov berish vazifalaridan biri boʻlganligi sababli, koʻplab tokenizatorlar keng qoʻllaniladigan NLP kutubxonalariga kiritilgan [3:18].

3. *Baytlar tarkibidagi soʻzlarni boʻlaklab olish modellari.* Gʻazal baytlarida uchraydigan soʻzlarni kompyuter tiliga tarjima qilish jarayonida lingvistik modeldan foydalaniladi. Kompyuterlar sohasida soʻzlar orasidagi boʻshliqning mavjudligi yangi soʻzning boshlanishini anglatadi. Tokenizatsiya modelidan foydalanish ketma-ket belgilarni diskret birliklarga ajratishni osonlashtiradi. Tokenizatsiya maʼlumotlarni qimmatli birliklar ketma-ketligiga aylantiradigan asosiy jarayondir [4:32]. *Gulruhlar/SOT, aro..., mehr/MOT, vafo/MOT nodiru/XSF, shoz/XSF, juz/DS, mehnatu/FOT, ozoru/MOT, jafo/MOT, nodiru/XSF, shoz/XSF, vasl/NOT, ayshini/NOT, ayyomini/POT, der/SFL, ahli/SOT, xirad/XSF, andoqki/KROL, gul/NOT, umriga/NOT, baqo/NOT, nodir,/XSF shoz/XSF*

4. *Bu bosqichda soʻzlar izohlarga moslashtiriladi.*

5. *Baytlar tarkibidagi soʻzlarni umumiy maʼnosini izohlash.* Umumiy maʼnoda baytda qatnashgan barcha soʻzlar izohlanadi va foydalanuvchiga baytning mukammal maʼnosi taqdim qiladi. Bu jarayonni shakllantirish uchun har bir bayt umumiy tahlil qilinadi va umumiy izohlanadi, moslashuvchanlik asosida har bir bayt indekslanadi va maʼlumotlar modelida qayd qilib boriladi.

6. *Baytlar tarkibidagi soʻzlarni nutqiy koʻrinishga aylantirish.* Matnlarni nutqiy koʻrinishga aylantirish texnologiyasi yozma matnni eshitiladigan nutqqa aylantiradi, bu esa kompyuterlarga jumlar yoki paragraflar kabi yozma tarkibni ogʻzaki soʻzlariga aylantirish imkonini beradi.

Xullas, lirik namunalardan biri boʻlgan Avaz Oʻtar asarlarini oʻrganish, uning asarlari dialektik lugʻatini yaratish ehtiyojini keltirib chiqaradi. Bunday lugʻatlar raqamli lugʻat sifatida soʻz maʼnolari, tarjimalari, imlolari va til bilan bogʻliq boshqa tafsilotlarga tezkor kirishni taʼminlash uchun moʻljallangan koʻchma elektron qurilma yoki dasturiy taʼminot vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Po‘latov A.Q. Kompyuter lingvistikasi. – T.: 2009.
2. Xolmonova Z. T. Kompyuter lingvistikasi asoslari. –T.: 2016.
3. Christopher. D. Foundations of Statistical Natural Language Processing(NLP). – Hinrich Schütze . 1999.
4. Gilles-Maurice de Schryver. ” LEXICOGRAPHERS’ DREAMS IN THE ELECTRONIC DICTIONARY AGE” International Journal of Lexicography. No. 2. 2003.
5. Avaz O‘tar. Saylanma. –T.: G‘afur G‘ulom. 1984.